

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد در رشته ی مشاوره ی خانواده

عنوان:

بررسی مفاهیم مرتبط با خانواده درمانی در اشعار خمسه ی نظامی گنجوی

استاد راهنما:

دکتر شیوا دولت آبادی

استاد مشاور:

دکتر معصومه اسماعیلی

استاد داور:

دکتر حسین اسکندری

پژوهشگر:

نیلوفر وزیری نائینی

سال تحصیلی ۸۸ - ۱۳۸۷

به نام آن که هستی نام ازو یافت
هنگام جنبش، زمین آرام ازو یافت

تقدیم به خانواده ام

تقدیر و تشکر:

با سپاس از آفریدگار بی همتا که توانایی و لذت آموختن را به من ارزانی داشت، از تمام بزرگوارانی که مرا در انجام این پژوهش یاری نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم:

از استاد راهنمای نازنین، سرکار خانم دکتر شیوا دولت آبادی، که راهنمایی‌های ارزنده‌ی ایشان، روشنگر راه من بود،

از استاد مشاور عزیز، سرکار خانم دکتر معصومه اسماعیلی، که دلسوزانه در تمام مسیر پژوهش، راهنمای من بودند، و

از استاد داور گرامی، جناب آقای دکتر حسین اسکندری، که نکته‌سنجی‌های ایشان در پربار شدن این پژوهش سهم به‌سزایی داشت.

همچنین سپاسگزارم:

از برادر همسرم، آقای مهدی رحمانی و خواهرزاده ام، خانم سپیده ظفری، که در نگهداری از فرزندانم مرا همراهی نمودند،

از دوست عزیزم خانم سارا باقری و خواهرزاده ام خانم سهیلا ظفری، که در امور رایانه، با من همکاری کردند.

و با تشکر از همسرم، آقای محمد رحمانی و دخترانم، مهراوه و مهرآفرین، که سختی‌های راه را با من شریک شدند.

چکیده:

هدف از انجام پژوهش حاضر، "بررسی مفاهیم مرتبط با خانواده درمانی، در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی است". برای انجام این پژوهش، کتب پنج‌گانه‌ی "نظامی گنجوی" (خمسه)، شامل منظومه‌های: مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر و اسکندرنامه (شرفنامه و اقبال نامه)، با استفاده از روش توصیفی (از نوع تحلیل محتوا)، مورد بررسی بیت به بیت، قرار گرفت. سپس ابیات متناسب با مفاهیم ساختار، خرده نظام، مرزبندی، اتحاد، قدرت و بدکاری در خانواده، استخراج و طبقه بندی شد. نتایج به دست آمده، حاکی از وجود شباهت های اساسی میان نظام خانوادگی زمان "نظامی"، با جامعه ی کنونی است. در این میان، مفاهیم ساختار و مرزبندی، شباهت های بیشتری را نسبت به مفاهیم خرده نظام، اتحاد، قدرت و بدکاری، نشان می دهند. با توجه به نتایج به دست آمده، نظریات "نظامی" در خمسه، می تواند در قالب فن "شعر درمانی"، به عنوان راهکاری کارآمد در خانواده درمانی، مورد استفاده ی درمانگران قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ساختار، خرده نظام، مرزبندی، اتحاد، قدرت، بدکاری.

فهرست

صفحه	عنوان
۵	چکیده.....

فصل اول: کلیات پژوهش

۱	۱-۱) مقدمه.....
۶	۲-۱) بیان مسئله.....
۸	۳-۱) اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۹	۴-۱) سئوال های پژوهش.....
۹	۵-۱) اهداف پژوهش.....
۹	۶-۱) هدف کاربردی.....
۱۰	۷-۱) تعریف مفاهیم و واژگان تخصصی.....

فصل دوم: نظریه ها و پژوهش ها

۱۴	۱-۲) مقدمه.....
۱۴	۲-۲) تاریخچه ی مشاوره و روان درمانی.....
۱۹	۳-۲) نظریه ها.....
۲۴	۴-۲) نظریه ی ساختاری خانواده(دیدگاه مینوچین).....
۳۳	۵-۲) پژوهش ها.....
۳۵	۶-۲) زندگی نامه و آثار نظامی گنجوی.....
۴۰	۷-۲) تحولات خانواده.....
۴۳	۸-۲) زن در زمان ساسانی.....

فصل سوم: روش پژوهش

۴۶	۱-۳) مقدمه.....
۴۶	۲-۳) روش پژوهش.....
۴۸	۳-۳) واحدها و طبقه ها در روش تحلیل محتوا.....
۵۰	۴-۳) طرح پژوهش.....
۵۰	۵-۳) جامعه ی آماری.....

- ۶-۳) نمونه ی آماری..... ۵۰
- ۷-۳) روش گردآوری اطلاعات و داده ها..... ۵۰
- ۸-۳) روش تجزیه و تحلیل داده ها..... ۵۰

فصل چهارم: یافته های پژوهش

- ۱-۴) مقدمه..... ۵۲
- ۲-۴) مفاهیم تبیین گر ساختار خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۵۳
- ۱-۲-۴) انواع خانواده..... ۵۳
- ۲-۲-۴) وجود عشق و محبت در خانواده..... ۵۵
- ۳-۲-۴) قواعد و اصول در خانواده..... ۵۶
- ۴-۲-۴) آداب و رسوم در خانواده..... ۵۸
- ۵-۲-۴) الگوهای تبادلی در خانواده..... ۶۱
- ۶-۲-۴) فرض های خانوادگی..... ۶۵
- ۷-۲-۴) راهبردهای خانواده..... ۶۷
- ۳-۴) مفاهیم تبیین گر خرده نظام های خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۷۲
- ۴-۴) مفاهیم تبیین گر مرزبندی های خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۷۵
- ۵-۴) مفاهیم تبیین گر اتحاد در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۷۸
- ۶-۴) مفاهیم تبیین گر قدرت در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۷۹
- ۷-۴) مفاهیم تبیین گر بدکاری در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۸۱
- ۸-۴) مفاهیم تبیین گر مشاوره، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۸۲
- ۹-۴) کاربرد اشعار خمسه ی نظامی گنجوی در خانواده درمانی..... ۸۵
- ۱۰-۴) فنون درمان به کار رفته، در اشعار خمسه ی نظامی گنجوی..... ۹۵

فصل پنجم: خلاصه ی پژوهش و نتیجه گیری

- ۱-۵) مقدمه..... ۱۰۳
- ۲-۵) خلاصه ی پژوهش..... ۱۰۴
- ۳-۵) مفاهیم تبیین گر ساختار خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۵
- ۴-۵) مفاهیم تبیین گر خرده نظام های خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۶
- ۵-۵) مفاهیم تبیین گر مرزبندی های خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۶

- ۶-۵) مفاهیم تبیین گر اتحاد در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۷
- ۷-۵) مفاهیم تبیین گر قدرت در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۷
- ۸-۵) مفاهیم تبیین گر بدکاری در خانواده، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۷
- ۹-۵) مفاهیم تبیین گر مشاوره، در قالب ابیات خمسه ی نظامی گنجوی چیست؟..... ۱۰۷
- ۱۰-۵) کاربرد اشعار خمسه ی نظامی گنجوی در خانواده درمانی..... ۱۰۸
- ۱۱-۵) فنون درمان به کار رفته، در اشعار خمسه ی نظامی گنجوی..... ۱۰۹
- ۱۲-۵) مشکلات و تنگناهای پژوهش..... ۱۱۲
- ۱۳-۵) پیشنهادات..... ۱۱۲
- منابع فارسی..... ۱۱۳
- منابع انگلیسی..... ۱۱۷
- پیوست..... ۱۱۹

فصل اول

کلیات پژوهش

ای نام تو بهترین سرآغاز بی نام تو نامه کی کنم باز

نظامی گنجوی

در فرهنگ‌های مختلف، نظرات درباره‌ی این که "خانواده" چیست و "ساختار"^۲ آن چگونه باید باشد، متفاوت بوده و همواره در تغییر است (گلادینگ^۳ - ۱۳۸۶ به نقل از گلوتا، آدامز و الکساندر^۴ - ۱۹۸۶). درحقیقت، "خانواده" فاقد تعریف مشخصی است و از نظر گروه‌های فرهنگی مختلف، تعاریف متفاوتی دارد. به عبارت دیگر حصول به یک اتفاق نظر درباره‌ی ساختار تشکیل دهنده‌ی یک "خانواده" دشوار است.

بررسی تاریخ جامعه‌های نخستین، شرایطی را به ما نشان می‌دهد که در آن، مردان دارای چند همسر و هم‌زمان، زنان آن‌ها نیز دارای چند شوهر بوده‌اند و فرزندان مشترک آنها، به همه‌ی آنها تعلق داشته‌اند. این شرایط کم‌کم تحت تأثیر یک رشته تعدیل‌ها، پیش می‌رود تا سرانجام به "تک همسری"^۵ می‌انجامد. ویژگی این تعدیل‌ها چنان است که چرخه‌ی کسانی که در پیوندهای ازدواج، مشترک هستند و در آغاز خیلی گسترده است، کم‌کم تنگ‌تر می‌شود تا سرانجام یک زوج واحد باقی می‌ماند، که شکل چیره‌ی امروزی است (انگلس^۶ ۱۳۸۶).

"باکوفن"^۷ در کتاب خود به تکامل در خانواده‌ها اشاره کرده است. از دید او در ابتدا، انسان به شکل گروهی گله‌وار، با "اختلاط جنسی"^۸ زندگی می‌کرد. سپس به مرحله‌ای از شکل "خانوادگی" رسید، که در آن مادران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بودند، یعنی ساختار "مادرسالاری"^۹ داشتند و پس از آن به مرحله "پدرسالاری"^{۱۰} رسیدند. با قبول فرض تکامل خانواده در طول زمان، "پدرسالاری" نیز جای خود را به مرحله‌ی تکامل بعدی خواهد داد.

اداره‌ی سرشماری ایالات متحده، خانواده را به صورت گروهی متشکل از دو یا چند نفر که از طریق "تولد"^{۱۱}، "ازدواج"^{۱۲} یا "فرزند خواندگی"^{۱۳} با یکدیگر مرتبط شده و در یک منزل با هم زندگی می‌کنند،

1. family

2. structural

3. Gladding, S.

4. Gluta, Adams & Alexander.

5. monogamy

6. Engles, F.

7. Bachofen, J.J.

8. promiscuity

9. matripotestal

10. patripotestal

11. birth

12. marriage

13. adoption

تعریف کرده است (گلادینگ- ۱۳۸۶ به نقل از چکیده‌های آماری ایالات متحده - ۱۹۹۱). این تعریف از حداکثر قابلیت انعطاف برخوردار بوده و شناخت اشکال مختلف زندگی خانوادگی را ممکن می‌سازد.

فراتر از شکل خانواده و دگرگونی‌هایی که در طول زمان در ساختار آن پدید آمده، خانواده همواره جایگاهی برای آرامش و رشد و بالندگی اعضای آن نیز، بوده است. از آن جا که "عشق"، عامل پیونده دهنده‌ی "زن" و "شوهر" است، در خانواده محیطی صمیمی و سرشار از عشق و علاقه، چه در رابطه‌ی زن و شوهر و چه در رابطه‌ی "پدر"، "مادر" و "فرزندان" وجود دارد (پارسونز^۱ - ۱۹۷۸). وجود این علاقه در میان افراد، برای اجتماعی کردن صحیح و مناسب کودکان ضروری بوده و از طرف دیگر از آن جا که خانواده در مقابل جامعه، تنها گروهی است که افراد به خاطر موجودیت خود مورد توجه قرار می‌گیرند، در شکوفایی و تکامل استعدادها و علایق بزرگسالان نیز سهم مهمی دارد (پارسونز - ۱۹۵۵).

"کونینگ"^۲ از خانواده به عنوان گروهی خاص نام می‌برد که اعضای آن با احساسات شدید با یکدیگر در ارتباط هستند. او بر مهم‌ترین خصلت خانواده، یعنی رویارویی روابط و صمیمیت تأکید می‌کند (اعزازی - ۱۳۸۲).

اعضای یک خانواده، به وسیله‌ی علایق و دلبستگی‌های عاطفی نیرومند، دیرپا و متقابل به یکدیگر متصل شده‌اند. ممکن است از شدت این علایق و دلبستگی‌ها در طی زمان کاسته شود، لیکن باز هم این علایق در سراسر زندگی خانوادگی، پایدار خواهند بود (گلدنبرگ و گلدنبرگ^۳ - ۱۳۸۳). خانواده، اولین نهاد اجتماعی و مهم‌ترین بستر اجتماعی شدن فرد و جایگاه فراگیری ارزش‌ها و هنجارهای شخصی و اجتماعی است. آموزش و پرورش هر فرد از خانواده آغاز می‌شود و تاثیر یادگیری در خانواده بر رفتار اعضای آن، چنان ماندگار است که آثار آن بر شخصیت فرد، تا بزرگسالی ادامه داشته و حتی اجتماع را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. خانواده‌ی برخوردار از کارکرد سالم، علاوه بر بقای خود، موجب شکوفایی استعدادهای تمام اعضای خود می‌شود. سلامت جامعه درگرو سلامت خانواده است و این در حالی است که دگرگونی‌های جامعه نیز بر "نهاد خانواده" تاثیر می‌گذارد (پژوهشگر). سلامت خانواده‌ها در طول عمر خانواده، دستخوش تغییر می‌گردد. این واقعیت که یک مقطع زمانی خاص، خانواده از سلامت برخوردار است، تضمینی برای تداوم این وضعیت نیست (گلادینگ - ۱۳۸۶ به نقل از کارتر و مگ گلدریک^۴ - ۱۹۹۸). عوامل بسیاری می‌تواند خانواده را به وضعیت‌های جدید و غیرمنتظره بکشاند. در این هنگام، روابط خانوادگی دگرگون شده و سیستم خانواده

¹ . Parsons, T.

² . Konig, R.

³ . Goldenberg, I & H.

⁴ . Carter, B & McGoldrick, M.

ناپایدار می‌شود. ناپایداری سیستم خانواده، علاوه بر تأثیرات منفی بر اعضا، جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و به طور متقابل، یک جامعه‌ی بیمار، بر سیستم خانواده اثرات نامطلوبی دارد (پژوهشگر).

اعضای خانواده در طول تاریخ کوشیده‌اند که یاور یکدیگر باشند و راه‌حلی برای مشکلات پیدا کنند. می‌توان گفت که همواره نوعی مشاوره از قدیم تاکنون وجود داشته است. مردم برای حل مسایل، از بزرگ خانواده، ریش سفید طایفه، روحانی محل یا طبیب قوم کمک می‌گرفته‌اند. اگر چه نوع کمک در جوامع مختلف، متفاوت بوده است، ولی رابطه‌های "یاوران"، همیشه وجود داشته‌اند (احمدی-۱۳۸۳).

در همین راستا، "میراث فرهنگی"^۱ و سنن نیز، در قالب‌های روزمره و یا هنری به کمک "یاوران" و "یاوری‌طلبان" آمده است. چرا که بشر تکامل خود را از "غارنشینی" به اشکال پیشرفته‌تر زیستن، مدیون انتقال "سینه به سینه" و سپس نوشتاری تجارب زیستی و آرمانی خود است (پژوهشگر).

کمک به "خانواده"، در قالب درمان مشکلات آن، یک هنر کهن و در عین حال پدیده‌ی علمی نوپایی است. با این که قدمت "خانواده" به قدمت عمر آدمی است، اما قدمت مکاتب نوین خانواده درمانی به اندازه‌ی عمر یک فرد می‌رسد (گلا دینگ - ۱۳۸۶).

در طی بیش از نیم قرن از ظهور مکاتب "خانواده درمانی"^۲ شیوه‌های بسیاری در قالب "آموزش"^۳ "پیشگیری"^۴ و "درمان"^۵ برای کمک به خانواده‌ها به شکل‌های گوناگون ابداع شده‌اند. هر یک از مکاتب "خانواده درمانی" بر اساس مفروضه‌های خاص خود درباره‌ی خانواده، از فنون و تدابیر مداخله‌ای گوناگون بهره می‌گیرند، با این حال، مشکلات خانواده و حفظ سلامت آن، هنوز هم دغدغه‌ی اصلی مشاوران و درمانگران خانواده است. تشکیل انجمن‌های مختلف "خانواده درمانی"، "مشاوره‌ی زناشویی"^۶ و مانند آن، حاکی از اهمیت خانواده و توجه به مسایل آن است. از آن جایی که "زمینه‌های قومی"^۷ خانواده‌ها، بر دوره‌های زندگی و رفتارهایشان در قبال وقایع زندگی مؤثر است، برای درمانگران، ارزیابی خانواده‌ها از نظر سابقه‌ی قومی، و نه قضاوت خانواده‌ها از منظر فرهنگی محدود، حائز اهمیت است. در شرایط درمانی، خانواده‌ها بیش از پیش به زمینه‌ها و ارزش‌های قومی خود رجوع می‌کنند. در "خانواده درمانی"، این نکته اهمیت دارد که خانواده‌ها تشویق شوند از "مراحل انتقالی"^۸ دوره‌های زندگی خود، برای تقویت افراد خانواده و "هویت‌های فرهنگی"^۹ استفاده کنند (گلا دینگ - ۱۳۸۶ به نقل از مک گلدریک - ۱۹۸۸). از طریق چنین

1. cultural heritage

2. family therapy

3. training

4. Prevalent

5. threatment

6. Marriage counseling

7. ethnic context

8. transference stage

9. cultural identi

فرآیندی، خانواده و اعضای آن به میراث خود بیشتر بها داده و نسبت به نقش گذشته‌ی زندگی امروزشان دقیق‌تر می‌شوند. "ارزش‌ها"^۱ و "باورها"^۲ برای هر فرد یا خانواده‌ای بی‌نظیر است. "خانواده درمانگر"^۳ در موضعی قرار می‌گیرد که بر رفتار و باور تأثیر می‌گذارد. در کار درمانی با خانواده‌ها، "خانواده درمانگر" ممکن است راه حل‌ها را در درون چهارچوب نظام اعتقادی خانواده‌ها جستجو کند. تلاش "خانواده درمانگر" باید در ارزش‌هایی ریشه داشته باشد که به او اجازه دهد نیازهای خانواده را با حداکثر مهارت و احترام به خانواده برآورده سازد. ارزش‌ها و اثرگذاری‌ها در هر فرهنگی متفاوت است. در این میان، شاید هیچ راهی بهترین راه و هیچ روشی کامل‌ترین روش درمانی نباشد. در عین حال به نظر می‌رسد آثار ادبی به عنوان گنجینه‌های فرهنگی کشورها، نقش مهمی در انتقال اندیشه و احساس ایفا می‌کنند (پژوهشگر).

به عنوان مثال، قصه‌هایی که نسل به نسل بر زبان‌ها جاری می‌شوند، اشعاری که عشق و حماسه می‌آفرینند، مثل‌هایی که در پهنه‌ی گفتگو جاودانه می‌مانند، گویای یک تأثیر عمیق و درضمن لطیف هستند. شاید علت این که شعری قرن‌ها سینه به سینه نقل می‌شود و پیام و تاثیر آن رنگ نمی‌بازد، توان بالقوه‌ی آن اثر ادبی در برقراری ارتباط بین روان و احساس انسان دیروز و امروز باشد، که در مصادیقی مانند ضرب المثل و یا قصه‌های کهن، جاودانه می‌گردند (پژوهشگر).

مسئله‌ی تأثیر شعر در مردم، هم از لحاظ "شناخت هنر" و هم از لحاظ "روان‌شناسی" اهمیت دارد. در "وجود" این تأثیر جای تردید نیست. تاریخ ادبیات ملت‌های جهان شواهدی دارد که در نزد اقوام باستانی، شاعران بیش از هر طبقه دیگر، زمام عقل و عواطف مردم را در دست داشته‌اند (زرین کوب - ۱۳۶۷).

از دیرباز، شعر را وسیله‌ای برای تهییج عواطف و افکار تلقی کرده‌اند. "کاهنان"، "جادوگران" و "پیامبران" نیز، آن را برای تسخیر قلوب پیروان خویش، وسیله‌ی مناسبی دانسته‌اند. مجالس سماع "صوفیان" هرگز از زمزمه‌ی شعر، خالی نبوده است. کودکان نیز به شعر علاقه نشان می‌دهند. این علاقه از تکرار و تقلید آن‌ها از شعر دریافت می‌شود. همه‌ی این احوال از تأثیر عمیق شعر در یادها حکایت می‌کند. اگر چه بسیارند کسانی هم که از شعر تأثیر نمی‌گیرند (زرین کوب - ۱۳۷۸).

کار قریحه‌ی شعری، دوگانه است. یکی این که مواد تازه‌ای برای معرفت و قدرت و لذت ایجاد می‌کند و دیگر آن که برای بازآفرینی این مواد و ترتیب آنها بر طبق آهنگ و نظم خاصی که می‌توان آن را زیبا و نیک نامید، رغبتی در فکر برمی‌انگیزد (دیچز^۴ - ۱۳۷۹).

1. values
2. believes
3. Family therapist
4. Daiches, D.

نظر به این که روش‌ها و فنون معرفی شده جهت استفاده‌ی متخصصین علم مشاوره و خانواده درمانی، عموماً برگرفته از منابع کشورهای خارجی است، این نگرانی وجود دارد که شاید مفاهیم و مبانی توصیه شده، به تمامی از عهده‌ی پر کردن خلاءهای عاطفی و احساسی ارزش‌ها و فرهنگ مردم کشور ما، بر نیایند. با توجه به مطالب فوق، پژوهش حاضر در قالب پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی مشاوره‌ی خانواده، به بررسی مفاهیم خانواده درمانی در اشعار "نظامی" پرداخته است. هدف از انجام این پژوهش، بررسی امکان استفاده از تاثیر لطیف و آشنای شعر در جلسات "خانواده درمانی" است، و این که آیا می‌توان یک چهارچوب فکری کاربردی امروزی را با ذخایر فرهنگی پیشین، تطبیق داد؟ "نظامی" سراینده‌ی منظومه‌هایی مانند "خسرو و شیرین" و "لیلی و مجنون"، که قرن‌ها سمبل زندگی همراه با عشق و محبت بوده است، چه مفاهیمی نزدیک به اندیشه و احساس خانواده‌های امروز دارد؟

البته وجود حدود هشت قرن فاصله‌ی زمانی با نظامی و تغییراتی که به دلیل شرایط اجتماعی و تغییر جنسیتی، بر خانواده‌ها تاثیر گذاشته‌اند، تفاوت‌هایی در ساختار و ارزش‌های خانواده‌های این دو دوره، ایجاد کرده است. ما ضمن در نظر گرفتن این تحولات و پذیرش تفاوت‌ها، پیام‌های ارتباطی و عاطفی را جدای از نقش جنسیتی، بررسی می‌کنیم، که در صورت توفیق در این امر، قدم کوچکی در غنی‌تر کردن مشاوره و خانواده درمانی، برداشته شده است. برای این منظور، مجموعه‌ی منظوم "خمسه‌ی نظامی گنجوی" که مشتمل بر ۵ کتاب است، مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است. با این امید که، شاید بتوان مفاهیمی اصیل، نزدیک و مترادف با مفاهیم "خانواده درمانی" در آن یافت و مورد نقد قرار داد که بتواند هوشمندانه و هدفمدار، مورد استفاده‌ی مشاوران و "خانواده درمانگران" کشورمان قرار گیرد.

۲-۱) بیان مسئله:

ای کارگشای هر چه هستند نام تو کلید هر چه بستند

نظامی گنجوی

می توان گفت که مبحث "خانواده"، جذابیت خاصی را برای بررسی در حوزه‌ی روان شناسی دارد، چرا که با نزدیک ترین و آشناترین محیط ما، یعنی خانواده، سر و کار دارد. بدون وجود خانواده، در هر شکل و صورتی که باشد، مفهوم زندگی انسانی و ماهیت ارتباطی - عاطفی آن کامل نخواهد بود. مفهوم "خانواده" و ارزش این نهاد اجتماعی، برای هر دولت و جامعه‌ای، اساس کار جامعه شناختی تلقی می شود و هر جامعه متناسب با ارزش‌های خود، ابتدا به سراغ خانواده می‌رود تا از درون آن، افراد آینده را بپروراند (برواتی- ۱۳۸۲).

"خانواده"، نظام عاطفی پیچیده‌ای است که باید خود را تا حد امکان به صورت گروهی کارآمد یا توانا درآورد، به نحوی که بتواند نیازها و اهداف تمام افراد خانواده را برآورده کند (کانتور و لر^۱ - ۱۹۷۵). هر خانواده باید آماده‌ی کنار آمدن با تغییرات یا بحران‌ها باشد. به طور کلی همه‌ی خانواده‌ها باید خودشان را برای کنار آمدن با مشکلات روزمره‌ی زندگی، آماده سازند (گلدنبرگ و گلدنبرگ - ۱۳۸۵). در صورتی که علی‌رغم ماهیت حمایتی و شفابخش خانواده، مشکلاتی در روابط میان اعضای آن رخ دهد، خانواده درمانی جهت کمک به افراد خانواده، نقش مهمی را ایفاء می‌کند. الگوهای علمی، مرزهای یک نظام فکری را به وجود می‌آورند و مطالب اصلی درباره‌ی موضوع مورد نظر و روش شناسی مورد نیاز برای یافتن پاسخ را ارائه می‌کنند. دیدگاه جدید خانواده درمانی، هم زمان با پرداختن به فرآیندهای درونی و رفتاری فرد، به بافت خانوادگی هم اهمیت می‌دهد و اساس مداخلات درمانی را، فرد و تعاملات او تشکیل می‌دهد. فراتر از اصول کلی خانواده درمانی، به دلیل تفاوت فرهنگ‌ها و ارزش‌های هر جامعه، مداخلات درمانی، اشکال متفاوتی پیدا می‌کنند. بسیاری از الگوهای پذیرفته شده در جوامع غربی، قابل انطباق با فرهنگ ما نبوده و از سوی بیشتر افراد، مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد. اگر چه در پاره‌ای از موارد، تغییرات و تحولات قرن اخیر، ناگزیر، ارزش‌های جوامع را تحت تاثیر قرار داده است. به نظر می‌رسد استفاده از پیشینه‌ی فرهنگی و ارزشی، ضمن آشنا نمودن افراد با تاریخ قومی، برخی تغییرات تقلیدی و بی پایه را مورد نقد قرار دهد و یا افراد را به تفکر و مطالعه برانگیزد. هدف از ارائه‌ی راهبردها در خانواده درمانی، تغییرات مطلوب خانواده در جهت رسیدن به یک خانواده‌ی کارآمد است.

^۱. Kantor, D. & Lehr, W.

در بین فنون خانواده درمانی، "شعردرمانی"^۱ به عنوان یک شیوهی درمان حمایتی، در کنار سایر شیوه‌های درمانی به کار گرفته می‌شود. در این شیوهی درمانی که از ادبیات نشأت گرفته، از فرد خواسته می‌شود تا شعر بگوید یا از شعری متناسب با حالات خود استفاده کند، یا هر دوی این کارها را انجام دهد (شریفی نیا به نقل از الکساندر-۱۹۹۰).

سرودن شعر امکان می‌دهد تا افراد پرخاشگر یا عصیانگر بهتر بتوانند احساسات آشفته‌ی خود را کنترل کنند (شریفی نیا به نقل از براون-۱۹۷۵). علاوه بر این، گروهی از درمانگران، شعر را آشکارکننده، تسهیل‌کننده و رها سازنده‌ی احساسات مخفی شده‌ی درونی می‌دانند. به همین دلیل "شعردرمانی"، به عنوان یک راه برای آشکارسازی عواطف و هیجانات و به عنوان راهی که به مردم کمک می‌کند تا احساس بهتری داشته باشند، توصیه می‌شود (پژوهشگر).

پژوهش حاضر به بررسی مفاهیم خانواده درمانی در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی، شاعر بزرگ داستان‌سرای ایران می‌پردازد تا ضمن تلاش برای یافتن راهبردهای قابل ارائه و کارآمد در قالب فرهنگ و ارزش‌های امروزی ایرانی، گامی در جهت بهره‌مندی از زبانی مورد پذیرش، برداشته باشد، که به دلیل زیبایی و استعاری بودن، مقاومت درمانجویان را بر نمی‌انگیزد و مسیر درمان را تسهیل می‌کند. شاید نگاهی به شعر نظامی از منظر خانواده و خانواده درمانی، ضمن تبادل اطلاعات گذشته و امروز، این علاقه‌مندی را برانگیزد. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که: چه مفاهیم و مضامینی در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی با مفاهیم "خانواده درمانی"، معادل است؟

^۱ poetry therapy

۳-۱) اهمیت و ضرورت پژوهش:

ای مقصد همت بلندان مقصود دل نیازمندان

نظامی گنجوی

هدف از انجام این پژوهش، تعیین مفاهیم معادل با مفاهیم خانواده درمانی در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی است. به نظر می‌رسد ادبیات کشورها، تأثیر زیادی در شکل‌گیری باورهای افراد دارد. استفاده از اشعار در گفتگوها و یا به کارگیری ضرب‌المثل‌ها، نشان از تأثیر ماندگار آن در ذهن‌ها دارد. آن چه مسلم به نظر می‌رسد، پیشینه‌ی فرهنگی ما، چهارچوب شخصیتی و عملکردی ما را تا حد زیادی متأثر می‌سازد و این هویت جمعی، ما را به سوی استفاده از ارزش‌های مشترک تاریخی و فرهنگی، پیش می‌برد. در این میان، "مشاوره" به عنوان یکی از علوم انسانی که ارتباط تنگاتنگی با فرهنگ و ارزش‌های جامعه دارد، باید با ذخایر فرهنگی جامعه، آشنا باشد و از آنها در جهت پیشرفت زمینه‌ی کاری خود بهره‌بردارد. بنابراین، استفاده از اثر شاعر ارزشمندی مانند نظامی گنجوی، ارزش بررسی و به تجربه و آزمایش درآوردن را دارد.

نظر به این که استناد بیشتر نظریه‌های روان‌درمانی و مشاوره به منابع غربی است و پیشینه‌ی علمی و تجربی اندیشمندان شرقی در آن لحاظ نشده است، گاهی احساسی از گم‌گشته‌گی و خلاء فرهنگی در استفاده از آنها وجود دارد. در این پژوهش، به بررسی گوشه‌ای از دیدگاه نظامی گنجوی به عنوان یک شاعر اخلاقی و نظریه پرداز شرقی می‌پردازیم. شاید با تبیین کاربردی مفاهیم انسانی، فکری و عاطفی فرهنگ خود که سرشار از نکات علمی و راهبردی است، بتوان به دست‌یابی به الگوی غنی تری از روش‌های فرهنگی، امیدوار بود. از طرفی، ضرورت احیای داشته‌ها و ایجاد خودباوری، ما را به سوی بهره‌مندی از ذخایر فرهنگی مان راهنمایی می‌کند. شاید در این راه، محدوده‌ی جامع تری از درمان‌های تجربه‌نگر به دست آوریم.

اهمیت این پژوهش، علاوه بر بعد نظری، جنبه‌ی کاربردی آن است که در صورت دستیابی به مفاهیم معادل با مفاهیم مورد استفاده در خانواده درمانی در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی، می‌تواند مورد استفاده‌ی مشاوران و متخصصان این رشته قرارگیرد.

فراتر از عوامل مطرح شده، علاقه‌ی شخصی پژوهشگر به ادبیات و سیاحت در فضای اشعار شاعر عاشقانه سرای ادب پارسی، نظامی گنجوی، اسباب این پژوهش را فراهم آورده است.

۱-۴) سوال‌های پژوهش:

سوال اصلی در پژوهش حاضر این است: "مفاهیم تبیین‌گر کارکردهای خانواده در اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟"

سایر سوالات مرتبط با سوال اصلی این پژوهش عبارتند از:

- ۱- مفاهیم تبیین‌گر ساختار خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟
- ۲- مفاهیم تبیین‌گر خرده نظام‌های خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟
- ۳- مفاهیم تبیین‌گر مرزبندی‌های خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟
- ۴- مفاهیم تبیین‌گر اتحادهای خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟
- ۵- مفاهیم تبیین‌گر سلسله مراتب قدرت در خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟
- ۶- مفاهیم تبیین‌گر بدکاری در خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی چیست؟

۱-۵) اهداف پژوهش:

- ۱- تبیین مفاهیم معادل با ساختار خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.
- ۲- تبیین مفاهیم معادل با خرده نظام‌های خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.
- ۳- تبیین مفاهیم معادل با مرزبندی‌های خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.
- ۴- تبیین مفاهیم معادل با اتحادهای خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.
- ۵- تبیین مفاهیم معادل با سلسله مراتب قدرت در خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.
- ۶- تبیین مفاهیم معادل با بدکاری در خانواده، در قالب ابیات خمسه‌ی نظامی گنجوی.

۱-۶) هدف کاربردی:

- استفاده از اشعار خمسه‌ی نظامی گنجوی، متناسب با حالات مراجع در جلسات خانواده درمانی.

۷-۱) تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی:

ساختار خانواده:^۱

ساختار خانواده مجموعه‌ی نامشهودی از خواسته‌ها یا ضوابط کارکردی است که نحوه‌ی تعامل اعضای خانواده با یکدیگر را سازمان می‌دهد (مینوچین^۲ - ۱۹۷۴). این ساختار، اساساً معرف مجموعه‌ای از قواعد عملیاتی است که خانواده برای تحقق بخشیدن به کارکردهای مهم خود، آن‌ها را وضع کرده است. این ساختار، چهارچوب شناخت الگوهای هماهنگ، تکراری و پایداری را فراهم می‌آورد که نشان می‌دهند چگونه یک خانواده برای حفظ ثبات خود سازمان دهی می‌شود و تحت مجموعه‌ی شرایط محیطی متغیر، چگونه به دنبال مواردی می‌گردد که ارزش انطباقی دارند. ساختار را تنها می‌توان از طریق مشاهده‌ی کارکرد خانواده در طول زمان بررسی کرد (گلدنبرگ و گلدنبرگ - ۱۳۸۳).

ساخت خانواده، مجموعه‌ی نامرئی انتظارات عملکردی است که شیوه‌های مرادده یا میان کنش‌های اعضای خانواده را سازمان می‌دهد. خانواده سیستمی است که عملکرد آن از طریق الگوهای مرادده‌ای، صورت می‌گیرد. مراددهات یا میان کنش‌های تکراری، الگوهایی به وجود می‌آورند مبنی بر این که چطور، چه وقت و با چه کسی رابطه برقرار می‌شود و همین الگوها، زیربنای سیستم را تشکیل می‌دهند (مینوچین - ۱۳۸۰).

خرده نظام:^۳

خرده نظام‌ها، قسمتی از نظام هستند که به قصد اجرای کارکردها یا فرآیندهای خاص همان نظام، به وجود می‌آیند. جفت زن و شوهر، مادر و فرزند، پدر و فرزند، فرزند و فرزند، همه خرده نظام‌ها را می‌سازند. در نظام خانوادگی، خرده نظام‌ها می‌توانند براساس نسل (پدر و مادر)، جنسیت (مادر و دختر)، علایق (فعالیت‌های هوشی) و یا کارکرد (مراقبتی که والدین عهده دار آن هستند) باشد (مینوچین - ۱۹۷۴). در هر یک از این خرده نظام‌ها، سطوح متفاوتی از قدرت اعمال می‌گردد، مهارت‌های متفاوتی آموخته می‌شود و مسئولیت‌های مجزایی وضع می‌گردد.

در یک خرده نظام کارآمد و با کفایت زناشویی، صمیمیت، حمایت، رشد متقابل و رشد شخصی تقویت می‌شود (گلدنبرگ و گلدنبرگ - ۱۳۸۳).

^۱.structur

^۲.Minuchin,S.

^۳.subsystem

خانواده وظایف اصلی خود را با سازمان بندی زیر سیستم ها(اغلب به شکل مراتبی) انجام می دهد. نوعا تقسیم زیر سیستم ها، بر اساس جنسیت(مرد/زن)، نسل(والدین/فرزندان)، علایق مشترک(فرهنگی و اجتماعی) و یا عملکرد(چه کسی مسئول چه کارهایی است)، شکل می گیرد. زیر سیستم ها، اجزای ساختار خانواده هستند و وظایف متفاوت و لازم، برای عملکرد کل سیستم را بر عهده دارند. البته هر عضو خانواده، ممکن است در یک زمان، متعلق به چند زیر گروه باشد و خانواده، توانایی سازمان بندی خود در تعداد محدودی از این واحدها را دارد. هر فرد ممکن است در زیرگروه ها، دارای قدرت متفاوتی باشد، نقش های گوناگونی را بازی کند، مهارت های متفاوتی را بر عهده گیرد و درگیر در تعاملات گوناگونی با اعضای زیرسیستم های دیگر خانواده گردد. در این جا، تکمیل نقش ها، اهمیت کلیدی دارد. برای نمونه، یک پسر، برای پدر، نقش فرزند را بازی می کند، اما وقتی او با برادر کوچک تر خود تنها است، از قدرت اداره کنندگی برادر کوچک تر بهره مند است(موسوی-۱۳۸۲).

مرز بندی:^۱

مرزهای درون خانواده از لحاظ انعطاف پذیری، یا نفوذ پذیری با یکدیگر تفاوت دارند و میزان دسترسی به هر خرده نظام، ماهیت و فراوانی ارتباط و تماس میان اعضای خانواده را تعیین می کند. مرزهای کاملاً مشخص بین خرده نظام های خانواده، به حفظ جدایی افراد کمک می کند و هم زمان بر احساس تعلق به کل نظام خانواده صحنه می گذارد. ولی در همین ضمن، این مرزها آن قدر انعطاف پذیر هستند که محبت، حمایت و مشارکت خانوادگی به میزان لازم در دسترس هر عضو باشد(گلدنبرگ و گلدنبرگ-۱۳۸۳).

برای عملکرد صحیح، باید مرزهای خرده نظام ها، به وضوح، مشخص باشد. مرزها باید طوری مشخص باشد که برای اعضای خرده نظام، امکان اجرای نقش هایشان را بدون مزاحمت بی جا، فراهم کند، و در عین حال، اجازه ی تماس اعضای خرده نظام با سایرین را هم بدهد(مینوچین-۱۳۸۳).

اتحاد:^۲

اتحادها، شیوهی توافق یا مخالفت اعضای خانواده با یکدیگر برای یک فعالیت خانوادگی را به نمایش می گذارند. اتحادها به پیوندهای هیجانی یا روان شناختی اعضای خانواده با یکدیگر اشاره دارند. اتحادها به این موضوع اشاره دارند که در هنگام اجرای یک عمل، بازیگران تا چه اندازه از یکدیگر حمایت می کنند یا نمی کنند(گلدنبرگ و گلدنبرگ-۱۳۸۳).

^۱.boundary
^۲.alignment